

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.15421/392154>

Селівон А. М.,

суддя

Господарського суду міста Києва

Никитченко Н. В.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри господарського права та процесу

Університету державної фіскальної служби України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕПОВІДОМЛЕННЯ СУДУ ПРО НЕМОЖЛИВІСТЬ ПОДАТИ ДОКАЗИ, ВИТРЕБУВАНІ СУДОМ, АБО НЕПОДАННЯ ТАКИХ ДОКАЗІВ БЕЗ ПОВАЖНИХ ПРИЧИН

THE RESPONSIBILITY FOR FAILURE TO NOTIFY THE COURT ABOUT THE IMPOSSIBILITY TO PRESENT EVIDENCE DEMANDED BY THE COURT, OR FAILURE TO SUBMIT SUCH EVIDENCE WITHOUT A CLEAR REASON

Стаття присвячена питанням відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин. На підставі дослідження попередніх наукових напрацювань з питань загальної юридичної відповідальності та відповідальності в господарсько-процесуальному праві автор формулює власне визначення відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин у господарському процесі та досліджує сутність такої відповідальності.

Важливість формулювання визначення зумовлена тим, що неподання витребуваних судом доказів може істотно вплинути на результати розгляду справи, а отже, саме інститут господарсько-процесуальної відповідальності як інструмент реагування на процесуальні порушення зможе забезпечити належне виконання відповідних процесуальних норм.

У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені Господарським процесуальним кодексом України. Із передбачених статтею 131 Господарського процесуального кодексу України заходів процесуального примусу за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин можуть застосовуватися такі, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом та штраф. Тимчасове вилучення доказів є превентивним процесуальним заходом оперативного реагування суду на дії, які протиправно перешкоджають здійсненню господарського судочинства, тоді як стягнення штрафу є формою господарської процесуальної відповідальності.

Дослідивши всі вищезазначені підходи та розуміння господарсько-процесуальної відповідальності, найбільш повним і точним визначенням відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин у господарському процесі буде наступне: це передбачені санкціями господарсько-процесуальних норм несприятливі наслідки майнового чи організаційного характеру, яких сторона по справі зазнає у випадках як несумлінної поведінки, так і скоєного правопорушення, що спрямовані на утвердження законності і формування поважного ставлення до закону та суду і є інструментом здійснення завдань судочинства.

Ключові слова: *господарський процес, господарсько-процесуальна відповідальність, заходи процесуального примусу, господарське процесуальне правопорушення, докази, витребування доказів, штраф, тимчасове вилучення доказів.*

The article deals with the issue of liability for failure to notify the court of the impossibility to submit evidence required by the court, or failure to provide such evidence without a clear reason. Based on a study of previous scientific work on general legal liability and liability in commercial procedural law, the author formulates his own definition of liability for failure to notify the court of the impossibility of submitting evidence required by the court or failure to provide such evidence without a clear reason in business and examines the essence of such liability.

The importance of formulating such a definition is due to the fact that failure to provide evidence required by the court can significantly affect the outcome of the case, and therefore the institution of economic and procedural liability as a tool to respond to procedural violations can ensure proper implementation of relevant procedural rules.

In case of failure to notify the court of the impossibility to submit evidence required by the court, or failure to submit such evidence without good reason, the court applies to the person measures of procedural compulsion provided by the Code of Civil Procedure of Ukraine. Among the measures of procedural compulsion provided by the Article 131 of the Code of Civil Procedure of Ukraine for failure to notify the court of the impossibility to submit evidence required by the court, or failure to provide such evidence without a clear reason, such measures as temporary seizure of evidence by the court and a fine may be applied. Temporary seizure of evidence is a preventive procedural measure of the court's prompt response to actions that unlawfully impede the conduct of commercial proceedings, while the imposition of a fine is a form of economic procedural liability.

Having examined everything mentioned above approaches and understanding of economic and procedural liability, the most complete and accurate definition of liability for failure to notify the court of the impossibility of submitting evidence required by the court, or failure to provide such evidence without a clear reason in the commercial process is as follows: these are unfavorable consequences of property or organizational nature provided by sanctions of economic and procedural norms, which the party/participant suffers in cases of both dishonest behavior and committed offense, aimed at establishing legality and forming respect for law and court and is an instrument of judicial proceedings.

Key words: *economic process, economic-procedural responsibility, measures of procedural compulsion, economic procedural offense, evidence, demand of evidence, fine, temporary seizure of evidence.*

Постановка проблеми. Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим. Це можливо лише у разі дослідження всіх доказів по справі та встановлення всіх фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Але не завжди учасник справи має можливість самостійно надати необхідні докази через незалежні від нього обставини, тому особливій важливості набуває інститут витребування доказів як складник доказування у господарському процесі. Неподання витребуваних судом доказів може істотно вплинути на результати розгляду справи, а отже, саме інститут господарсько-процесуальної відповідальності як інструмент реагування на процесуальні порушення зможе забезпечити належне виконання відповідних процесуальних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами процесуального примусу та господарсько-процесуальної відповідальності займалися В.І. Бобрик, О.О. Бондаренко, В.В. Григор'єва, Н.В. Іванюта, А.В. Катрич, О.Г. Кікоть, А.О. Коліна, К.В. Куцик, Л.М. Медведюк, А.А. Первушина, О.О. Перекрестная, О.П. Подцерковний, В.В. Резнікова, О.В. Рожнов, В.М. Чернега.

Однак проблемні питання визначення відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин до цього часу залишалися поза увагою дослідників.

Мета статті. На основі вивчених досліджень та публікацій було поставлено завдання – надати визначення і дослідити сутність відповідаль-

ності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин у господарському процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб сформулювати поняття відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин у господарському процесі та дослідити її сутність, необхідно поступово рухатися від загальної теорії юридичної відповідальності до визначення саме господарсько-процесуальної відповідальності.

Щодо самого розуміння правової природи юридичної відповідальності єдиний підхід у колі дослідників досі відсутній. Більшість науковців поділяє три різні думки. Перші розглядають юридичну відповідальність винятково у негативному аспекті. Другі дотримуються концепції позитивної юридичної відповідальності. Треті ж говорять про юридичну відповідальність як цілісне правове явище з різними формами реалізації.

Такі теоретичні дебати призводять до невизначеності та нечіткості у напрямках вдосконалення чинного законодавства, адже формулювання, що використовуються під час законотворчої діяльності, завжди будуються на попередніх наукових напрацюваннях. На сьогоднішній день у нормативно-правових актах можна зустріти визначення відповідальності саме як наслідку вчиненого правопорушення (за поведінку в минулому), тобто її розуміння в ретроспективному аспекті.

Р.Л. Хачатуров та Д.О. Липинський у своїй монографії, присвяченій загальній теорії юридичної відповідальності, стверджують, що юридична відповідальність єдина і включає в себе відповідальність за майбутню поведінку (позитивну, добровільну відповідальність) та відповідальність за минулу протиправну поведінку (негативну, державно-примусову відповідальність) [1, с. 35].

І.В. Зелена говорить про те, що велика кількість науковців визначає юридичну відповідальність однобічно, не розкриваючи повністю при цьому багатоаспектності її змісту, а отже, і функціонального призначення. Так, розуміючи юридичну відповідальність винятково через категорію правопорушення, применшується її соціальна значущість, однак за умови визначення юридичної відповідальності лише крізь призму позитивного аспекту нівелюються її правовідновлювальна та охоронна функції, відбувається абсолютизація суб'єктивної сторони, робиться акцент на культурологічному аспекті [2, с. 14].

Юридична відповідальність як явище об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) та які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку.

Кожна галузь права має власну сукупність упорядкованих взаємоузгоджених норм права, що утворюють інститут юридичної відповідальності цієї галузі права [3, с. 32].

Р.Л. Хачатуров та Д.О. Липинський зазначають, що про самостійність виду юридичної відповідальності свідчить низка таких додаткових ознак: наявність кодифікованого нормативно-правового акта, що передбачає юридичну відповідальність; особливості процесуального здійснення юридичної відповідальності; наявність самостійного правопорушення (за своєю природою об'єкта правопорушення); вид встановлених державою несприятливих наслідків вчиненого діяння [1, с. 35].

Господарське процесуальне право – самостійна галузь права, що має свій кодифікований нормативно-правовий акт – Господарський процесуальний кодекс (далі – ГПК),

який передбачає юридичну відповідальність за порушення господарсько-процесуальних норм, містить самостійний вид встановлених державою несприятливих наслідків вчиненого діяння і специфіку процесуального здійснення юридичної відповідальності.

Зміст процесуальної відповідальності походить від юридичної відповідальності, тож різні підходи до розуміння сутності такої відповідальності можна спостерігати і серед дослідників процесуальної відповідальності.

В.В. Григор'єва розглядає процесуальну відповідальність як вид юридичної відповідальності, що спрямована на утвердження законності та формування поважного ставлення до закону і суду, є інструментом здійснення завдань судочинства. Для вирішення практичних питань застосування заходів процесуальної відповідальності та їхньої дієвості виникає потреба формування та подальшого дослідження [4, с. 36].

О.Г. Осадча вважає, що процесуальну відповідальність можна визначити як необхідність діяти в інтересах правосуддя, використовуючи права і виконуючи обов'язок, а також обов'язок нести заходи правового впливу у випадку як несумлінного поведіння, так і правопорушення. Характерна риса процесуальної відповідальності як виду юридичної відповідальності полягає в тому, що у даному випадку поняття процесуальної відповідальності містить у собі не тільки всі риси змісту інституту юридичної відповідальності, а також і типові риси юридичного процесу, що і визначає специфіку процесуальної відповідальності [5, с. 83].

Господарсько-процесуальна відповідальність, на думку О.П. Подцерковного, – це застосування органами судової влади до учасників господарського процесу за порушення вимог господарсько-процесуального законодавства передбачених законом заходів державного примусу, виражених у формі несприятливих наслідків як процесуального, так і матеріально-правового характеру [12, с. 178].

А.А. Первушина зазначає, що господарсько-процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності – це застосування органами судової влади до учасників господарського процесу за порушення вимог господарсько-процесуального законодавства передбачених законом заходів державного примусу, виражених у формі

несприятливих наслідків як процесуального, так і матеріально-правового характеру [6, с. 326].

С.Ф. Афанасьєв визначає арбітражну процесуальну відповідальність як особливий різновид заходів процесуального примусу, що характеризується покладанням додаткового правового обтяження й осудженням суб'єкта процесуальних правовідносин, який винно вчинив дії (бездіяльність), що заподіюють шкоду порядку здійснення правосуддя з економічних спорів (або створюють загрозу заподіяння такої шкоди) і порушують заборонні норми процесуального права [14, с. 228].

М.І. Д'яченко в цілому є противницею теорії позитивної відповідальності. Вона зазначає, що арбітражна процесуальна відповідальність насамперед зводиться до покарання правопорушника. Однак такому виду відповідальності, як несприятливі процесуальні наслідки, особливо притаманні превентивні функції, які полягають не лише в утриманні особи від здійснення повторних правопорушень, а й у запобіганні порушень норм арбітражного процесуального права з боку інших суб'єктів [7, с. 131].

А.В. Катрич, навпаки, дотримується теорії позитивної відповідальності та зазначає, що позитивна відповідальність у господарсько-процесуальному праві – це зобов'язання суб'єкта господарських процесуальних відносин виконувати свої процесуальні зобов'язання та використовувати надані йому процесуальні права. Позитивна відповідальність передбачена процесуальними нормами у вигляді дотримання окремих правил поведінки, які виражені у господарсько-процесуальному праві [8, с. 53].

Л.Д. Руденко вважає відповідальність у господарському судочинстві комплексним правовим інститутом, що забезпечується загрозою застосування заходів кримінальної, адміністративної, цивільної, дисциплінарної відповідальності. До відповідальності у господарському судочинстві, на думку науковця, доцільно віднести всі види відповідальності, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням такого судочинства: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну відповідальність суддів, адвокатів, прокурорів, цивільно-правову відповідальність. Заходи такої відповідальності можуть використовувати як нормативне джерело не лише ГПК, а й Кримінальний кодекс України, Кодекс України про

адміністративні правопорушення, Господарський кодекс, Цивільний кодекс [9, с. 51].

ГПК України не оперує поняттями «господарська процесуальна відповідальність» або «процесуальна відповідальність», проте постановка питання про існування в господарському процесі подібного явища цілком закономірна. Процесуальні норми, як і будь-які правові норми, повинні бути забезпечені можливістю застосування заходів державного примусу на випадок їхнього порушення.

Господарсько-процесуальні норми можуть захищатися від порушень, зокрема за допомогою заходів відповідальності іншої галузевої приналежності (наприклад, свідок, який дав завідомо неправдиві показання в господарському процесі, підлягає притягненню до кримінальної відповідальності за статтею 384 Кримінального кодексу України [10]), однак це не виключає існування і самостійних заходів процесуальної відповідальності.

Той факт, що ГПК України не використовує термін «процесуальна відповідальність», сам по собі не свідчить про юридичну відсутність господарської процесуальної відповідальності як такої. Як вірно зазначає Н.В. Іванюта, у господарському процесуальному праві питання наявності господарської процесуальної відповідальності є дискусійним і неоднозначним. Одні автори визнають її самостійність та до її змісту включають всі діяння учасників судочинства, які підпадають під вплив так званих «негативних» процесуальних норм, що мають у собі елементи державного примусу, в результаті чого наступають чи можуть наступити несприятливі наслідки. Інші – юридичну відповідальність і державний примус визнають поняттями, тісно пов'язаними між собою, але не вважають їх тотожними [11, с. 40].

О.П. Подцерковний вважає, що прямим підтвердженням існування галузевої процесуальної відповідальності є комплекс заходів, які не мають аналогів у матеріальних галузях права. Деякі з цих заходів регламентують доказову діяльність сторін, спонукаючи їх до наполегливого доведення своєї позиції [12, с. 178].

ГПК України передбачає розгорнуту систему заходів відповідальності, а також інших заходів процесуального примусу, які не є заходами відповідальності в чистому вигляді.

Традиційно в процесуальній науці вважається, що санкції – це встановлені в нормах процесуального права наслідки, які настають за умови їхнього недодержання та порушення. Їх поділяють на заходи захисту (наприклад, відмова у прийнятті заяви до провадження суду, залишення заяви без руху, попередження) і заходи відповідальності (стягнення судових витрат і збитків, примусовий привід, видалення із залу судового засідання тощо) [13, с. 16].

С.Ф. Афанасьєв вважає, що примусові заходи в арбітражному процесі не вичерпуються лише заходами процесуальної відповідальності – існує велика кількість заходів, які не можна віднести до заходів відповідальності, незважаючи на їхній примусовий характер. В теорії права для позначення примусових заходів, які не мають характеру відповідальності, використовується термін «заходи захисту» [14, с. 228].

Їх розмежування з заходами відповідальності ґрунтується, по-перше, на підставі застосування (заходи відповідальності настають за вчинення правопорушення за наявності вини, а заходи захисту можуть застосовуватися незалежно від винуватості і складу правопорушення); по-друге, за функціональним призначенням (заходи захисту спрямовані на забезпечення недоторканності прав і ліквідацію наслідків порушення, а заходи відповідальності – на покарання винних і попередження правопорушень).

Владний характер процесуальних відносин надає багатьом процесуальним діям, що вчиняються господарським судом, примусових ознак, у зв'язку з чим межа між діями, функціонально орієнтованими на захист від правопорушень, та іншими діями певним чином зникає.

О.П. Світличний визначає заходи процесуального примусу як процесуальні дії, що вчиняються судом за наявності підстав і у випадках, передбачених господарсько-процесуальним законом, з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених прав та процесуальних обов'язків [15, с. 143]. В.І. Бобрик процесуальним примусом називає фізичний або моральний (психологічний) вплив держави в особі суду на суб'єктів судового процесу (учасників процесу й інших осіб, присутніх у залі судового засідання) з метою забезпечення їхньої належної поведінки під час розгляду справи, який за допомогою встановлених зако-

ном правообмежень здійснюється безпосередньо судом або за його дорученням іншими уповноваженими органами державної влади під час розгляду цивільної справи у випадках, коли авторитету закону та суду, а також переконання в необхідності виконання нормативних приписів не досить [13, с. 17].

В.М. Чернега пропонує вважати заходами процесуального примусу закріплені в нормах господарського процесуального права процесуальні дії, що вчиняються судом у спеціально встановленому порядку в разі невиконання учасниками судового процесу та іншими присутніми у судовому засіданні встановлених у суді правил, недобросовісного виконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами, протиправного перешкоджання у здійсненні господарського судочинства [16, с. 183].

О.В. Рожнов зазначає, що правовий примус – складне за своєю структурою явище, яке об'єднує заходи юридичної відповідальності та заходи захисту (відновлення) правопорядку. Юридична відповідальність полягає у застосуванні заходів правового примусу до правопорушників з метою покарання особи, яка вчинила правопорушення. Заходи захисту (відновлення) правопорядку – це різновид правового примусу, який застосовується для поновлення нормального стану правовідносин за допомогою спонукання суб'єктів права до виконання тих чи інших обов'язків. Отже, юридична відповідальність від заходів захисту відрізняється: а) спрямованістю (відповідальність спрямована передусім на порушника, а захист права – більше на уповноваженого); б) підставами застосування – відповідальність настає лише за наявності правопорушення (винне, осудне діяння, яке завдає шкоду суспільству), захист права допускається і в силу об'єктивно протиправного діяння, а в деяких випадках – і за відсутності протиправності; в) функціями (функція юридичної відповідальності – штрафна, карна), функція заходів захисту зводиться до забезпечення виконання юридичного обов'язку; г) способами впливу на поведінку суб'єктів права (відповідальність завжди передбачає морально-психологічне перетворення особи та пов'язана з осудом правопорушника, спричиненням певних позбавлень) [17, с. 188].

Відповідно до статті 131 ГПК України заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Заходи процесуального примусу застосовуються судом через постановлення ухвали [18].

Нагадаємо, що інститут заходів процесуального примусу був чітко виокремлений та названий у ГПК України лише у чинній його редакції, що однозначно можна вважати одним із позитивних досягнень процесу реформування процесуальних кодексів.

У разі неподання доказів, що витребувані судом відповідною ухвалою про витребування або забезпечення доказів, без поважних причин або без повідомлення причин їхнього неподання, залежно від того, яка особа ухиляється від їхнього подання, а також яке значення мають ці докази, суд може:

- застосувати до відповідної особи заходи процесуального примусу;
- визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ;
- відмовити у визнанні обставини, для з'ясування якої витребувався доказ;
- розглянути справу за наявними в ній доказами;
- залишити позовну заяву без розгляду в разі неподання витребуваних доказів позивачем.

У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені ГПК України [18].

Із передбачених статтею 131 ГПК України заходів процесуального примусу за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин можуть застосовуватися

такі заходи, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом та штраф.

Тимчасове вилучення доказів є превентивним процесуальним заходом оперативного реагування суду на дії, які протиправно перешкоджають здійсненню господарського судочинства, тоді як стягнення штрафу є формою господарської процесуальної відповідальності.

Дослідивши всі вищезазначені підходи та тлумачення господарсько-процесуальної відповідальності, найбільш повним і точним визначенням відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин у господарському процесі є наступне: це передбачені санкціями господарсько-процесуальних норм несприятливі наслідки майнового чи організаційного характеру, яких сторона по справі зазнає у випадках як несумлінної поведінки, так і скоєного правопорушення, що спрямовані на утвердження законності і формування поважного ставлення до закону та суду і є інструментом здійснення завдань судочинства.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що чинна редакція ГПК України є більш прогресивною з позиції систематизації засобів впливу на учасників процесу, які недобросовісно виконують процесуальні обов'язки, зловживають правами та перешкоджають здійсненню судочинства. Однак до цього часу залишаються неврегульованими окремі моменти, пов'язані із застосуванням відповідальності за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин в господарському процесі. Зокрема, нагальним є питання закріплення господарсько-процесуальної відповідальності як інституту в ГПК України. Формування і застосування такого інституту спонукає учасників процесу дотримуватися процесуальних норм, що зумовить підвищення якості правосуддя та швидкості розгляду справ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2007. 950 с.
2. Зелена І.В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 10–15.
3. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 31–37.
4. Григор'єва В.В. Правова природа відповідальності у господарському процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 33–36.

5. Осадча О.Г. Процесуальна відповідальність в системі юридичної відповідальності. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. С.В. Ківалов та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса : Юридична література, 2006. Вип. 29. 364 с.
6. Первушина А.А. Відповідальність сторін як учасників господарського процесу. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. С. 325–330.
7. Дьяченко М.И. Понятие и сущность арбитражной процессуальной ответственности. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2012. № 6 (89). С. 128–132.
8. Катрич А.В. Позитивна відповідальність у господарсько-процесуальному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 51–54.
9. Руденко Л.Д. До питання про відповідальність у господарському судочинстві. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 21 (34). С. 47–51.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
11. Іванюта Н.В. Юридична відповідальність як складова охоронної функції господарського процесуального права. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 40–44.
12. Господарське процесуальне право : підручник / О.П. Подцерковний та ін. ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Каргузова. Харків : Одісsey, 2012. 400 с.
13. Бобрик В.І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз у різних видах цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10 (226). С. 16–22.
14. Арбитражное процессуальное право в 2 ч. Часть 1 : учебник для бакалавриата и магистратуры / С.Ф. Афанасьев и др. ; под ред. С.Ф. Афанасьева, И.Ю. Захарьяшевой. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 399 с.
15. Господарський процес : підручник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / О.П. Світличний. Київ : НУБіП України, 2018. 342 с.
16. Чернега В.М. Заходи процесуального примусу в господарському процесуальному праві. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 180–189.
17. Рожнов О.В. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 16. С. 187–191.
18. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (редакція від 5 грудня 2017 р.) / *Сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.